

open, kaders,
afwijkingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
temde papier

De kracht van het abstracte. Werkteater speelt Adio .

ARTIKEL

KOPIJ VAN

Willem van Toorn

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

Soms werd mij bij de voorstellingen van het Werkteater in de laatste jaren het sociaal en psychologisch realisme wel eens wat te veel, met hoe veel bewondering ik ook naar de acteursprestaties in die stukken keek. Dat het maar niet eeuwig kon doorgaan met ziekte en dood heeft men natuurlijk bij het Werkteater zelf ook wel ~~ervaren~~ ^{ervaren}, en verschillende deelgroepen hebben inmiddels laten zien dat men ook nog wel iets anders kan aan het Kattegat, onder andere in de prachtige voorstelling van De meeuw van Tsjechov. Een groep bestaande uit Joop Admiraal, Yolande Bertsch, Frank Groothof en Paul Prenen ^{Konst} ^{uit met} speelt nu een nieuw stuk, Adio, begeleid door Jan Ritsema, waarin weer de verwachting ~~aan~~ die een groot publiek van het Werkteater heeft wordt doorbroken.

Adio is ontstaan uit improvisaties op het thema 'afscheid', en had misschien gemakkelijk de vorm kunnen krijgen die we kennen van bijvoorbeeld Opname of Als de dood, maar dat is niet gebeurd. De groep heeft een keus gemaakt voor een vorm die je aanduidingen van situaties zou kunnen noemen, een reeks heel open, vaak sterk erotische scènes, die de toeschouwer herkenningspunten leveren waar hij zijn eigen associaties aan kan verbinden, zonder dat hem de betekenissen kant en klaar worden aangereikt. Er wordt met andere woorden geen verhaaltje verteld, er worden elementen gegeven waar de kijker zijn eigen verhaal mee moet maken.

Het open karakter van het stuk is al zichtbaar in het toneelbeeld: ⁱⁿ ~~aan~~ een lege ruimte staat midden voor een bank, rechts achter een vleugel; op de zij- en achterwand zijn doeken opgehangen waarvan er een paar Chinese erotische scènes laten zien. In die lege ruimte zijn de spelers in wisselende groepjes, twee, soms drie, met elkaar in ontmoeting door middel van dialogen of zang. De spelers die 'niet meedoen' doen toch mee; ze zijn toeschouwer, of ergens in de leegte gewoon aanwezig en bekijkbaar. Paul Prenen bevindt zich bijna de hele voorstelling aan de piano en is, op een enkele scène na, deelnemer ~~door~~ door middel van de muziek, die

open, kaders,
idings, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
temde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET, UITGEVULD / CENTREREN

niet op een traditionele manier de scènes verbindt, maar een heel eigen rol speelt, door de hele voorstelling lijnen en stemmingen aanbrengt. De wisselende groepen, de stiltes die alleen worden gevuld door muziek of door bewegingen over het toneel, geven het stuk soms bijna iets van een ballet van ontmoetingen, iets elegant beeldende-kunst-achtigs dat voor het Werkteater heel verrassend is.

Het is zinloos te proberen, het stuk in zijn geheel te beschrijven, maar een aantal voorbeelden van scènes kan misschien een indruk geven van het geheel.

In één van de eerste scènes zegt Yolande Bertsch een tekst uit Bérénice van Racine, in het Frans. Joop Admiraal, op de achtergrond, brengt haar bewogen afscheidszinnen in het Nederlands terug tot hun droge essentie. In een grappige, maar ineens heel ontroerend wordende scène brengt Frank Groothof een kindje naar de kleuterschool; hij speelt tegen het onzichtbare kind het hele volwassen rollenspel van achterlating en verraad: kijk eens wat leuk, die en die zijn er ook al, daar is de juf, papa komt zo terug - om dan ineens zelf te veranderen in het wanhopig krijsende kind, tot twee keer toe. Veel verder in de voorstelling zingen Yolande Bertsch en Frank Groothof a capella heel mooi Purcells 'Lost is my quiet', tegenover elkaar gezeten in hoeken van de bank, terwijl de anderen zich in eigen werelden lijken terug te trekken. Op dezelfde bank speelt zich achter de rug van Joop Admiraal (die zeer elegant, maar niet travestie-achtig is gekleed in een zijden gewaad, met kousen en damesschoenen) een subtiele verleidingsscène met blikken en aanrakingen van handen af tussen Yolande Bertsch en Frank Groothof, waarbij Joop Admiraal plotseling in ~~zijn~~ Betuws dialect, en ook met een waanzinnige boerse mannenkop, ~~Wit uit~~ tegen een onzichtbare partner roept dat die hem niet mag verlaten; een klein toneeltje van ongearticuleerde wanhoop dat de kijker de rillingen over de rug jaagt. Dialect is er ook ineens als Yolande Bertsch in het Twents een oude

☐ Niet inspringen ☐ Inspringen ☐ Nieuwe regel > Wilt in < Wilt uit

STOP

oppen, kaders,
leidingen, citaten
n andere kopij
le afwijkend gezet
toet worden,
p aparte vellen of
p het daartoe
estemde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

man speelt die afscheid neemt van zijn overleden vrouw in het ziekenhuis, een scène die even aan het traditionele Werkteater doet denken, maar in deze context een heel andere functie krijgt: het dialect lijkt het gevoel van ontoereikendheid van taal te versterken. Verstikkend zijn twee scènes, één tussen Admiraal en Bertsch, de tweede tussen Bertsch en Goothof, waarin twee mensen op de bank vrijen en de bovenliggende partij met een zucht de geest geeft (of speelt dat hij de geest geeft), waarna de ander moet proberen zich onder de levenloze geliefde uit te worstelen.

Wat in deze beschrijving onvermijdelijk brokkelig moet lijken, is in het geheel van het stuk een ingenieus netwerk van bewegingen, ontmoetingen, tekst en muziek, dat soms buitengewoon komisch is, soms heel ontroerend, en de hele voorstelling lang op een intrigerende manier spannend. Winst voor de spelers lijkt me van deze voor het Werkteater toch nieuwe aanpak, dat ze nieuwe terreinen in zichzelf moeten onderzoeken nu ze geen 'verhaal' vertellen; winst voor de kijker is, dat hem op een nieuwe manier duidelijk wordt wat een uitstekende acteurs de Werkteater-ervaring heeft opgeleverd: acteurs die door hun aanwezigheid op het toneel stâlte, leegte met betekenis kunnen vullen. Tussen twee voorstellingen een gesprek met de spelers en begeleider Jan Ritsema.

Als 'afschied' het thema van het stuk is, hoe zijn jullie daar op gekomen?

Yolande Bertsch: Liever 'Adio'. Dat klinkt ook een beetje komisch, en het is wat veiliger dan 'afschied'.

Joop Admiraal: Maar we wilden toch iets maken over afscheid. We zijn voor de vakantie bij elkaar gekomen, ^{daarvoor} ~~naar~~ is Jan nog helemaal uit Zwitserland komen rijden, en toen hebben we besloten dat we in de vakantie zouden nadenken over afscheid. Om onszelf te beperken.

☐ Niet inspringen ☐ Inspringen ☐ Nieuwe regel > Wilt in ← Wilt uit

STOP

open, kaders,
idingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
it worden,
aparte vellen of
het daartoe
temde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

Bertsch

Yolande (3): Afscheid in de betekenis van een kleine dood in je leven, dat betekent ieder afscheid toch.

Frank Groothof: Het moest een projekt worden over afscheid, maar het moest ook nog iets anders worden dan we tot nu toe hadden gedaan. Voor mij gold heel sterk dat ik, toen ik er eenmaal over na ging denken, ontdekte dat eigenlijk alle projekten die we tot nu toe hadden gedaan met afscheid te maken hadden gehad.

En hoe moet ik me voorstellen wat er dan verder gebeurt? Je hebt een thema. Hoe ga je er dan mee aan het werk?

Frank Groothof: Misschien moet ik eerst nog zeggen, dat we dat thema toch ook weer hebben losgelaten. We zijn er wel op teruggekomen, maar ik kwam voor mezelf al gauw tot de essentie: dat afscheid te maken heeft met liefde, gelieven. Daar zijn we mee gaan spelen, en zo kwamen we uit bij seks, erotiek.

Jan Ritsema: Het aardige van zo'n thema is, dat wat je als uitgangspunt neemt, wat je gaat benoemen, dat wordt het niet. Het zit er wel steeds onder, maar zodra je gaat improviseren weet je zeker dat dat het niet wordt. Bij zo'n uitgangspunt verzint je dingen die je al weet, en daar gaat het niet om.

Maar het praten over het thema moet bij jullie allemaal iets hebben bovengehaald waar je mee aan het werk kon. Het is nu dan gelieven geworden, of seks, maar ik kan me voorstellen dat voor andere mensen 'afscheid' iets anders betekent: afscheid van je land, van dingen.

Frank Groothof: We zijn ook een tijd zo bezig geweest met verzinnen, dat we er totaal niet uitkwamen. Toen bleef alleen nog over hoe wij met elkaar werkten. Op dat punt zijn we opgehouden met verzinnen, en zijn we gaan spelen hoe de relaties tussen ons onderling waren. En voor mij is het stuk daaruit ontstaan.

Yolande Bertsch: Het lag nog anders. Met elkaar spelen heeft

☐ Niet inspringen ☐ Inspringen ☐ Nieuwe regel ☐ Wilt in ☐ Wilt uit

STOP

ppen, kaders,
eldingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
stemde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

ook te maken met de erotiek die je onderling hebt, en dat lag in deze combinatie een beetje moeilijk. We hebben ons ook nog op allerlei manieren verkleed: Frank als vrouw, ik als man, Joop ook als vrouw, Joop als marine-officier, en Paul zou dan ook weer een vrouw worden. Daar hebben we mee geëxperimenteerd om erachter te komen wat we erotisch samen hadden. Ook dat thema hebben we onderzocht. Ik dacht: ik zou dan iets met Joop moeten hebben, we zijn van dezelfde leeftijd, maar Joop valt niet op vrouwen, dus dat was moeilijk.

Frank Groothof: Toen ^{zijn} we naar zo'n groepsseks-avond van de NVSH geweest, en toen werd alles in één keer duidelijk. Nee hoor, dat is flauwekul. Het bleek dat we genoeg hadden samen om een stuk uit op te bouwen.

Betekent dat, dat een stuk als dit toch opgebouwd is uit autobiografische elementen? Bijvoorbeeld jouw stukje in Betuws dialect, Joop?

Joop Admiraal: Dat komt uit een grotere scène. ^{we} ~~We hebben het~~ ^{waren} ~~er ook een tijd uitgelicht,~~ omdat we bang waren dat het een stuk werd over relatieproblemen, in realistische scènes, en dat wilden we niet. Nu is het in een veel abstractere vorm teruggekomen.

Het gebruik van dialect heeft iets heel vervreemdends op die plaats.

Joop Admiraal: Het heeft iets vervreemdends, ^{dat} ~~ook al~~ ^{en wordt verkleed} ~~doordat~~ ^{het} ~~je als vrouw verkleed bent,~~ ⁱⁿ ~~en niet-realistisch is;~~ ⁱⁿ ~~het is~~ ^{alleen} ~~alleen duidelijk dat het over een afscheid gaat,~~ heel primitief.

Waarom speel jij ook een stuk in dialect, Yolande? Dat hoor je nooit op een Nederlands toneel.

Yolande Bertsch: Ik weet nog precies hoe dat is gekomen. Joop deed dat, en ik dacht: wat jammer dat ik dat niet aandurf. Als je zo'n stukje als Joop speelt in ^Vtekst voor je had, zou je er niet aan denken het zo hard te spelen. Kennelijk maakte

☐ Niet inspringen ☐ Inspringen ☐ Nieuwe regel > Wit in < Wit uit

STOP

natuurlijk
heeft we
niet
gevoel

CMS

gegeven

CMS

CMS

v'gewone
Nederlandse

open, kaders,
ldingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
temde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

NR.

6

het dialect dat mogelijk. Zoals Joop het speelde, zag het eruit
alsof - alsof André van Duin veel verdriet heeft. (Dat was
~~was~~ fantastisch.) Nou, ik ben door mijn grootouders opgevoed,
en die spraken zo, Twents. Daar is het uit voortgekomen, het
is geïnspireerd door wat Joop deed.

Jan Ritsema: Die scène van die grootouders is misschien de
enige waar we nooit meer iets aan gedaan hebben. Die was
meteen goed. Zó goed, dat ik dacht, dat is ze steeds al van
plan geweest, dat heeft ze achtergehouden. Dat heb ik je
ook gevraagd, maar dat was niet zo; ik begrijp nu dat het
een pure associatie is geweest met dat dialect van Joop. Het
is wel een goed voorbeeld van hoe scènes in deze manier van
werken ontstaan. Ze worden niet bedacht, ze komen voort uit
een op het oog misschien rommelige manier van werken.

Wat doen jullie met die scènes die je zo ontwikkelt? Ik bedoel
het heel triviaal: leg je die vast, komen ze op papier?

Jan Ritsema: Nee hoor, we roepen als iets goed is: dat schrij-
ven we, maar dat is niet letterlijk. Er staan geen scènes op
papier.

Paul Prenen: We hebben trouwens van die improvisaties haast
niets weggegooid. Er werd bij het werken wel een snelle
schifting gemaakt: dit is wat en dat is gepiel, maar wat iets
was is ook steeds uiteindelijk in het stuk gekomen, vaak
op heel verrassende manieren.

Is het niet zo, dat de muziek een belangrijke rol speelt bij
het samenbinden van de scènes?

Paul Prenen: Dat is ook geleidelijk gegroeid. Joop kwam al
in een heel vroeg stadium met het linkerhand-pianoconcert van
Ravel, en dat heeft een stempel op de hele muzikale lijn van
de voorstelling gezet. Op de B-kant van de plaat, en van
zulke toevalligheden hangt het soms af, stond een ander
pianoconcert van Ravel waar ik het langzame deel van speel.
Dat wilde Yolande graag bij de scène van opa en oma. Uit die

☐ Niet inspringen ☐ Inspringen ☐ Nieuwe regel > Wit in < Wit uit

STOP

Koppen, kaders,
inleidingen, citaten
en andere kopij
die afwijkend gezet
moet worden,
op aparte vellen of
op het daartoe
bestemde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTRER

NR.

7

CMS

stukken groeit de muzikale sfeer van de hele voorstelling.
Als toeschouwer heb je het idee, dat de muziek verbanden aan-
brengt tussen de scènes.

Jan Ritsema: Ja en nee. Het is niet zo, dat de scènes echt
worden verbonden door de muziek, want heel vaak is er ook
gewoon niks, stilte. Er is, hoop ik, wel een muzikale lijn,
maar die zit niet alleen in de muziek, maar ook in de muzikale
compositie van de voorstelling. We praten er ook over in
termen als: daar moet iets stuwends komen, een presto-deel,
en daar een adagio, en dan praten we over scènes, niet over
muziek als iets afzonderlijks.

CMS

Waarom moest deze voorstelling nu ^{worden} geregisseerd?

Frank Groothof: We hebben altijd gewerkt met iemand die
ervoor zit, dat is niet zozeer een kwestie van regisseren
als wel van stimuleren. Omdat wij bij al dat zoek zo on-
zeker zijn, moet er iemand voor zitten die zegt: dat is goed,
dat houden we vast. Anders gooi je in je onzekerheid alles
weg. Ik denk trouwens wel, dat Jan een duidelijk idee in zijn
hoofd had van wat hij wilde, maar daar heeft hij ons niet als
een regisseur naar toe gestuurd. Hij heeft dat voor zich ge-
houden en ons er rustig zelf op laten komen.

CMS

Als je zo'n idee had, Jan, kun je dat dan omschrijven? En
heb je het gevoel dat het gerealiseerd is?

iets

Jan Ritsema: Dat weet ik niet precies. Ik weet dat we iets
in deze richting wilden maken, en dat we steeds weer de nei-
ging hadden toch terug te vallen op meer realistische scènes,
meer toneelachtigs. En ik weet van mezelf heel goed, dat ik
dát niet wou, dat we daar niet naar terug moesten, want dat
kenden we al. Maar ik pretendeer niet dat ik dan steeds
precies de oplossing wist. ~~Waarom~~ Ik roep thuis wel heel vaak
stiekem dat ik altijd mijn zin krijg. Op een gegeven ogen-
blik ^{zeggen} ~~ziden~~ de spelers ^{soms} ~~weinig~~ wat ik niet heb gezegd, maar
wel zou willen zeggen. Het is wel zo, dat elk voorstel dat

☐ Niet inspringen ☐ inspringen ☐ Nieuwe regel ☐ Wilt in ☐ Wilt uit

STOP

pen, kaders,
dingen, citaten
ndere kopij
afwijkend gezet
worden,
parte vellen of
et daartoe
amde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

niemand deed ook is geprobeerd. Daaruit ontstaat toch een
soort gemeenschappelijkheid. Het gaat dus niet om mijn idee.
Alles is voorgesteld, en uit mijn commentaar daarop is mis-
schien duidelijk geworden in welke richting het moest gaan.

Duidelijk is, dat jullie geen min of meer realistische sènes
wilden in de Werkteater-traditie, maar veel abstractere
beelden die tot een soort compositie zouden leiden.

Jan Ritsema: Ja, dat vind ik wel. Maar misschien is dat pas
later gekomen.

Frank Groothof: Nee hoor, dat was op die eerste avond al zo.
Het moest iets heel anders zijn.

Jan Ritsema: En jij verzette je daar nogal tegen, je riep:
hou toch op met steeds vragen om iets heel anders. En dat was
goed, want het is een heel slecht uitgangspunt om ten koste
van alles iets nieuws te willen verzinnen.

Het lijkt me juist heel goed, als uitgangspunt te nemen dat
je iets wil doen dat je nog niet kent. Waar doe je het anders
voor?

Frank Groothof: Ja, maar het kreeg iets heel overdrevens, het
moest iets zijn dat nog nooit vertoond was.

Joop Admiraal: Voor onszelf.

Paul Prenen: Wat ik wonderlijk vond, is dat het kennelijk
nodig was dat er vaak heel sloom werd gerepeteerd. Er moesten
eerst allerlei gesprekken worden gevoerd die er ogenschijnlijk
niets mee te maken hadden, maar die er toch in doorgesijpeld
zijn.

De voorstelling maakt een heel vormgegeven indruk, ondanks
wat Jan een 'rommelige manier van werken' noemt.

Yolande Bertsch: De vorm die het heeft gekregen is de conse-
quentie van de werkwijze en de inhoud. Het is niet zo, dat
er vanuit een gewenste vorm is ^{toe}gewerkt. (We wilden ^{wel} iets dat
niet 'realistisch' was.) Je zou kunnen zeggen dat we een

STOP

open, kaders,
idingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
temde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

*subrijven in plaats van realistisch proza - maar de vorm van de
maar dat gedicht heeft het beste de
vorm van een sonnet te krijgen*

gedicht wilden maken, en niet een ~~stuk~~ realistisch proza, ~~maar~~
we hebben niet gezegd: we willen een sonnet maken. Van dat
realisme *waren we misschien* werden we ziek. Je merkt dat je dat niet meer kunt,
omdat je het zo vaak hebt gedaan dat het een cliché voor
je is geworden.

Jullie hebben een keuze gemaakt voor een vorm die wel min-
der toegankelijk is dan wat het publiek van jullie gewend is.

Frank Groothof: Dat geloof ik niet. Ik denk niet dat die
abstractere vorm het minder toegankelijk maakt. Omdat we
niet hebben gestreefd naar abstractie óm de abstractie, maar
naar de beste vorm om iets ~~andere~~ uit te drukken.

Yolande Bertsch: We hebben vroeger in het Werkteater ook wel
dat soort scènes gemaakt; daar waren we dan heel enthousiast
over, maar vervolgens verdwenen ze, omdat ze niet meer in de
stijl van het stuk pasten. Al die wonderlijke dingen die
bij het werken ontstaan en vroeger geen plaats vonden, kunnen
hier wel. De vorm die we nu hebben is abstracter, kunst-
achtiger, maar ik hoop toch wel dat hij ook heel emotionerend
kan zijn, dat het publiek er wel in kan en er niet tegenaan
blijft kijken. *emoties om* In het leven is het toch ook zo, dat de
een extreme vorm aanneemt dingen niet af zijn. Ik moet steeds denken aan dat verhaal
van Joop zijn moeder. Vertel dat even.

Joop Admiraal: Mijn moeder is heel erg dement. Ze zat een
beetje te hummen, en toen vertelde een andere mevrouw in dat
tehuis dat haar man was overleden, al dertig jaar geleden.
Dat vertelde ze aan mij, mijn moeder luisterde ogenschijnlijk
niet. Maar ineens zei ze: 'Is tie dood? Oooh.' (hij speelt
even heel aangrijpend een oude vrouw, hand voor een geschrokken
mond, grote, lege ogen), en humde daarna verder: 'Mmmmmmmmm.'
Toen dacht ik: ze speelt Adio voor me. Een emotie die er
heel even uitkomt en dan weer weg is.

Jan Ritsema: Ja, en als je het er dan over hebt wat ik ver-
zonnen zou hebben of aan ideeën had, dan ben ik wel heel erg

STOP

ppen, kaders,
eidingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
itemde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

bezig met wat er op de tribune gebeurt, of die mensen uit hun passiviteit worden gedwongen. Of dat gelukt is, is een tweede, maar dat is belangrijker dan dat er schijnbaar van alles op het toneel plaatsvindt.

Geldt dat niet altijd? Iedereen die iets maakt denkt toch aan die twee dingen tegelijk: wat hij zelf maakt en wat het aanricht?

Jan Ritsema: Nee, soms bij realistische stukken gebeurt het ^{alleen} dáár, ^{en} is toevallig de vierde wand open. Je hebt wel gelijk dat het altijd ^{wel} ~~geldt~~, maar vaak is het het verhaaltje dat moet boeien. Maar een verhaaltje kun je ook lezen. Het boek is dan de bühne, en jij zit op de tribune en leest. Dat emotioneert je dan. Maar of je ook gehoeid wordt door de levende aanwezigheid van de acteurs, daar gaat het om. Of je tot eigen associaties wordt gebracht door de manier waarop ze staan, of kijken, of bewegen. De aanvullende proza-informatie tussen de dialogen van een roman, daar heb je naar gezocht. Als je een helder, ingevuld karakter speelt, is er niet meer te raden over. We wilden dat er veel te raden over zou zijn. We willen aanzetten geven om in een bepaalde richting te raden, die mensen zelf af kunnen maken. Dan ben je aan het werk.

Wat me voor jullie als acteur ~~uut~~ moeilijk ~~is~~ lijkt, zijn de scènes waar je geen tekst hebt, maar toch aanwezig bent - soms als toeschouwer, maar soms ook puur als aanwezigheid. Hoe vul je voor jezelf zo'n leegte in?

Joop Admiraal: Dat is misschien wel het moeilijkste. Het begint bijvoorbeeld met gewoon zitten terwijl Paul speelt. Je kunt niet zitten luisteren - dat doet het publiek al. Essentieel is het besef dat je je laat bekijken, niet iemand bent die ook lekker zit te luisteren. Daar heb ik veel over getobd. Moeilijk is ook bij een scène staan als die waar Yolande wordt verstikt onder Frank. Ik doe niks, ik grijp niet in, ik moet die leegte op mijn eigen manier proberen

ppen, kaders,
idingen, citaten
andere kopij
afwijkend gezet
et worden,
aparte vellen of
het daartoe
stemde papier

ARTIKEL

KOPIJ VAN

LETTER

CORPS

BREEDTE

UITGEVULD / NIET UITGEVULD / CENTREREN

te vullen.

Jan Ritsema: Het probleem is dat je heel open moet zijn, anders wordt het eenduidig, en toch moet je niet leeg zijn, want het feit dat je daar staat betekent iets voor de toeschouwer.

Yolande Bertsch: Normaal drijf je op iets, een verhaal, maar dat breek je hier zelf af.

Frank: Aan de andere kant is het iets heel natuurlijks, iets dat je in het dagelijks leven heel vaak doet. Daarom heb je ook het gevoel dat het publiek het heel goed herkent. Het is ook heel natuurlijk dat je in zo'n situatie afstand houdt om te overleven.

Joop Admiraal: Ik stond erbij en ik keek ernaar.

Frank Groothof: Ik kom dit soort spelen voor het eerst tegen. Ik begrijp het ook nog niet helemaal, en kan het nog niet helemaal hanteren. Ik denk soms: wat ben ik aan het doen? Ik voel ^{wel} dat het iets heel nieuws voor mij is. Het maakt heel veel los.

Paul heeft in elk geval zijn piano.

Paul Prenen: Dat is wel een ontzettend gemak, ja. Maar ^{het} ~~lijkt~~ ^{toch} eenvoudiger dan het is. Bij de repetities ^{zat} ~~kan~~ ^{gevoel} ik nog wel lekker ~~zitten~~ kijken, maar bij de ^{werkhouding} eerste doorloop ontdekte ik dat ik ^{dat} ~~helemaal~~ niet zo ^{kan als en publiek bij de} kon blijven kijken. Je moet keuzes maken: als ik kijk, kijk ik, en anders niet, en dan moet ik iets ~~met mezelf doen~~ ^{waardoor ik toch aanvang}

Joop Admiraal: Wat ik belangrijk vind van deze manier van werken, is dat het nieuwe terreinen voor je opent. Van het spelen in duidelijke, realistische scènes begon ik te vaak het gevoel te krijgen: dit is toneel, dat ken ik al. ^{Ik heb} ~~daar aanvaarlijk veel moeite mee gehad. Het was moeilijk~~ ^{van mij om 'u laat mijn moeder' los te laten. Toen ik} ~~dat me niet meer spelen. Na 'u bent mijn moeder'~~ ^{deelt ik dat met mijn moeder en mijn moeder} ~~deelt ik dat met mijn moeder en mijn moeder~~ ^{moet mijn moeder spelen. Nu heb ik het gevoel dat ik} ~~meer vooruit kan.~~

STOP